

Forum för hållbar utveckling

Rapport nr 2

Etik och hållbar utveckling

Föredrag av
Prof. Erwin Bischofberger
Karolinska Institutet

*Seminarium i Stockholm
den 27 maj 2003*

Inledning	3
Föredrag av Erwin Bischofberger	4
Diskussion.	10
Deltagarlista	20
Litteraturtips.	21

Inledning

Forum för hållbar utveckling är ett forum för dialog om hur samhället kan utvecklas i riktning mot balans och harmoni mellan ekonomiska, sociala, kulturella och ekologiska målsättningar. En dialogprocess med engagerade och kompetenta deltagare med olika bakgrunder kan bidra till att öka förståelsen för hur begreppet ”hållbar utveckling” på olika sätt kan operationaliseras

Forum för hållbar utveckling har möjlighet att inkludera olika arbetsformer: seminarier, debatter, föreläsningar och arbete i mindre arbetsgrupper. Huvudformen för projektet kommer att vara seminarier baserade i riks-dagen. Den konkreta målsättningen för projektet är att till hösten 2004 ta fram en skrift innehållande förslag som kommit fram under projektets gång.

Denna rapport sammanfattar det seminarium om etik och hållbar utveckling som arrangerades i Stockholm tisdagen den 27 maj. Inbjuden föreläsare till detta möte var Erwin Bischofberger, jesuitpater och professor i medicinsk etik vid Karolinska institutet.

Erwin Bischofberger höll ett mycket intressant och engagerande föredrag som tog upp behovet av en ny ansvarsetik för en värld där konsekvenserna av människors handlingar plötsligt har fått globala och långsiktiga verkningar. Den efterföljande diskussionen berörde bland annat frågan hur vi kan utveckla värld av ansvarsbärare, vilka hinder vi möter på vägen och hur dessa hinder kan hanteras. Ett stort tack till dig Erwin för ett mycket inspirerande och lärorikt seminarium!

Forum för hållbar utveckling gör nu ett sommaruppehåll. Höstens preliminära program ser ut på följande sätt:

- 29 september: Forskning och utbildning (Inledare: Uno Svedin, Anders Wijkman m fl)
- 30 oktober: Det ekonomiska ramverket
- 27 november: Nord-syd och den globala agendan (Inledare: Joyeeta Gupta, Nederländerna)

Till sist skulle jag vilja önska er alla en riktigt fin sommar. På återseende i höst!

Uppsala den 13 juni 2003

Magnus Andersson

Forum för hållbar utveckling

Tel 018-55 63 87

Föredrag av Erwin Bischofberger

Erwin Bischofberger inledde med att konstatera att etik är det önskvärdas konst medan politik är det möjligas konst.

Inom det etiska området går meningarna ofta isär. Tänk bara på den aktuella frågan om embryonala stamceller. Ska vi forska om embryonala stamceller eller ska vi inte göra det? Vissa länder har sagt nej, vissa länder har sagt ja. I Sverige håller vi på den brittiska linjen som praktiskt taget ger grönt ljus hela vägen. Undantaget är reproduktiv kloning.

Erwin Bischofberger betonade att han har intresserat sig mycket för relationen mellan etik och politik. Det är en väldigt spännande relation. Politiken kan inte alltid ta in de etiska principerna och de etiska idealen utan man tenderar att komma ned en bit på ribborna för att där finna en kompromiss som det möjligas konst.

Människan som moraliskt subjekt

Enligt Erwin Bischofberger kan vi inte tala om etik om vi inte talar om människan som ett moraliskt subjekt.

- (1) Dagens etiska diskussion hamnar ofta om människans ställning i den biologiska naturen. Råder det en gradskillnad eller artskillnad mellan människan och allt annat levande, i synnerhet de högre organismerna? Kan biologiska lagar tjäna som mall respektive läggas till grund för etiska värderingar, normer och val?

Kommentar: Det är många som ställer de här frågorna idag, till exempel filosofen Peter Singer och även somliga svenska filosofer. De menar att det bara är en gradskillnad mellan människan och alla andra organismer. De menar att ett embryo har mindre människovärde än en vuxen eller att ett skadat nyfött barn har mindre människovärde än en gorilla eller schimpans. Detta måste ju väcka vårt intresse. Vem är människan i relation till allt annat levande?

- (2) Hans Jonas, Charles Taylor, Alasdair MacIntyre¹ med flera säger följande: Distinktionen mellan rätt och fel, gott och ont, respekt och förakt, berättigat ingrepp och orättfärdigt övergrepp hör inte hemma

¹ Hans Jonas var en tysk filosof som levde mellan 1903 och 1993. När *Answarets princip* kom ut 1979 belönades han med de tyska bokhandlarnas fredspris vilket gjorde honom känd för en bredare allmänhet. Charles Taylor är professor i Toronto, Kanada och Alasdair MacIntyre är professor i USA. Man kan läsa mer om dessa personer i olika encyklopedier.

i naturen eller biologin. Den skiljer inte, och kan inte skilja, mellan det man kan och det man bör göra. I biologin är det som det är. Där existerar inga övergrepp. Där råder moralisk blindhet.

Kommentar: Erwin Bischofberger förklarade att han ansluter sig till denna uppfattning. Den här diskussionen förs framför allt i Nordamerika samt Europa.

- (3) Människan som moraliskt subjekt kan inte härledas ut biologin. Frihet och ansvar, solidaritet mot svaga och godhet mot döende, dialog med främlingar och försoning med fiender genom reflektion och dialog är inga biologiska kategorier.

Kommentar: Detta är antropologiska respektive etiska kategorier som enbart finns hos människan.

- (4) Den ”gamla” etiken var en närhetens och samtidens etik. Det mänskliga ansvarets korta arm krävde ingen lång arm av förutsäggande vetande. Vi har redan överskridit gränserna till en långsiktighetens och globalitetens etik.

Kommentar: Det här är alltså något nytt. Vi befinner oss i en tid då något nytt händer och redan har hänt. Somliga kanske skulle invända och säga: När de gamla grekerna byggde sin flotta mot perserna i samband med slaget vid Salamis avverkades hela skogar. Såren efter de skövlade skogarna finns fortfarande kvar. Eller när spanjorerna byggde den berömda armadan som sedan gick under i slaget mot Elisabeth I av England som skapade sår i naturen som först idag håller på att läka. Visst har det tidigare funnits ingrepp i naturen som bara hade en långsam återhämningsfas. Men idag har detta satts i system. Långsiktighet och globalitet har blivit etiska kategorier som inte har funnits tidigare. Det som sker vid en oljetankerkatastrof påverkar hela havet. Vi vet fortfarande inte vad vi ska göra av kärnavfallet. Det är det klassiska exemplet för hur man tog en ny teknologi i bruk där man inte gjorde en analys av de långsiktiga följdverkningarna.

- (5) Man kan förmoda att den stora etiska och politiska striden nu och i framtiden gäller förhållandet mellan (kortsiktiga) ekonomiska värden (vinster) och långsiktiga ekologiska krav. Hur ska vi väga mellan ekonomiska värden och ekologiska mål? Som det är nu ligger den ekonomiska skjortan närmare människans intressen än den ekologiska manteln. Hur kan vi *get around the corner*?

Kommentar: Dessa fem punkter utgör en sorts utgångspunkt för en etisk reflektion för miljöfrågor. De presenterar människan som ett moraliskt sub-

jekt. Vilka uppgifter står människan som moraliskt subjekt inför? Erwin Bischofberger menar att människan som moraliskt subjekt i princip vet att krig är fel. Men vi vet inte var gränsen får dras eller ska dras mellan människans berättigade ingrepp och hennes övergrepp i naturen. Erwin Bischofberger är övertygad om att den största konflikten i framtiden inte blir krig mellan människor utan krig mellan mänskligheten och miljön. Det är därför som vi träffas här idag. Vi har inga enkla instrument för att dra gränsen.

Globalitet och långsiktighet är redan fakta men vi har inte etiskt tänkt igenom vad detta innebär. Vi är redan i det nya samhället, ”global village”. Frågan är om vi står handfallna för de uppgifter som väntar oss i det nya samhället präglad av globalitet och långsiktighet.

Det kategoriska imperativet

Ett kategoriskt imperativ är en sådan moralisk norm som inte tillåter några undantag.

(1) Jesus från Nasaret (7 f Kr-33 e Kr):

Handla alltid så, att allt vad ni vill att människorna ska göra för er det skall ni också göra för dem.

Kommentar: Det är ett klassiskt kategoriskt imperativ - en så kallad deontologisk norm, det vill säga en pliktetisk norm.

(2) Immanuel Kant (1724-1804):

Handla alltid så, att ni betraktar och behandlar varje människa som ett mål i sig och aldrig enbart som ett medel.

Kommentar: Kant lägger till, och detta är viktigt: allt annat får ni behandla som medel eller som ting. Detta gäller till exempel djuren. Denna upplysningsfilosofi som strikt höll sig till människan har orsakat skada på sikt. Det finns fortfarande de som menar att etik är en fråga mellan människa och människa. På Kants tid var det kategoriska imperativet väldigt progressivt. Kant universaliserade kärleksbegreppet. Kant har fogat in kärleken i en filosofisk formulerad sats. Men: allt annat än människan får man enligt Kant använda som medel eller ting. Han sa ingenting om att djur kan lida (som Schopenhauer menade strax efter Kant). Kant glömde helt enkelt resten av allt annat levande. Kants uppfattning påverkar fortfarande dagens etik. Där måste vi *get around the corner*.

(3) *Theodor W Adorni (1903-1969):*

Handla alltid så, att Auschwitz inte kan upprepas.

Kommentar: Det är egentligen ytterligare ett exempel på ett människocentrerat kategoriskt imperativ.

(4) *Hans Jonas (1903-1993):*

Handla alltid så, att följdverkningarna av era handlingar är förenliga med fortsatt mänskligt liv på jorden.

Kommentar: Även Hans Jonas skriver mänskligt liv på jorden. Detta liv är omöjligt om det inte finns livsbetingelser som gör det mänskliga livet möjligt.

Grundläggande principer för vårt handlande

En etisk princip är en *action guideline* alltså ett riktmärke för handlandet. Nedan följer ett antal *action guidelines* som kan leda oss in i ett nytt moraliskt ansvar.

Överlevnadsprincipen: Har vi ansvar för mänsklighetens överlevnad, dess framtida existens? Hans Jonas säger att ”Varelser som är ansvarsbärare utgör en kvalitativ förhöjning av verklighetens värdeinnehåll”. En värld med ansvarsbärare är bättre än en värld utan dem. Människans är den enda ansvarsbäraren i egenskap av moraliskt subjekt.

Mångfaldsprincipen: Denna princip är besläktad med principen om mänsklighetens framtid, enligt ett allmänt vedertaget axiom: *Genetic variability implies evolutionary capability*. Biologisk mångfald är en primär uppgift för ansvarsetiken.

Denna etiska princip bör leda hela genteknologin som egentligen är till för att snäva in DNA-koderna, det vill säga vårt biologiska arv inom mänskligheten. Redan har man snävat in olika rissorter. 95 procent av alla rissorter är idag sex eller sju stycken. Tidigare fanns fler än hundra. Men man har mer och mer snävat in och tagit de rissorter som gav den största avkastningen. Om vi tar vissa gener och planterar dessa gener i andra människor, eller till och med i djuren, humaniserar vi djuren samtidigt som vi animaliserar människan. I ett framtida perspektiv får vi själva organ från grisar. Utanför Lund finns en jättestor grisfarm med grisar som är *genetically modified organisms* så att de kan leverera organ till oss människor.

Låt oss inte utrota alla mutationer. Men vi är på väg till detta. Genteknologerna vill och gör detta. Jan Lindsten, professor emeritus i klinisk genetik, sa en gång: Varje människa bär inom sig någonstans mellan fem och tio skadade gener, alltså mutationer. Dessa mutationer i människans genom, alltså i människans DNA, bidrar till *evolutionary capability*. Vi måste alltså bevara mångfalden. Det betyder inte att vissa svåra sjukdomar inte ska utrotas. Men om detta går vidare till att skapa den perfekta människan genom genteknologiska ingrepp då rör man vid *genetic variability* och därmed kan man undergräva, i alla fall delvis, *evolutionary capability*.

Irreversibilitetsprincipen: Vad människan kan göra idag saknar motsvarighet i det förflutna. Vi kan utföra handlingar som har en aldrig tidigare skådad räckvidd. Nya teknologier inom energisektorn och livsvetenskaperna har fjärrverknningar som kan vara oåterkalleliga.

Om vi förändrar könsceller innebär det att det vi har förändrat inte går att ta tillbaka utan kommer att spridas bland framtida generationer. Detta är i allra högsta grad dubiöst och etiskt icke försvarbart.

Kunskapsprincipen: Det är människans moraliska plikt att göra en så fullständig analys som möjligt av de långsiktiga följdverknningarna, innan en ny teknologi tas i bruk. (Detta gjorde man inte i fråga om kärnkraften.) Francis Bacon sa kring år 1600 att kunskap är människans makt över naturen. Men nu måste vi göra ett paradigmskifte; enligt Hans Jonas är rätt (etiskt grundad) kunskap naturens makt över människans kunskap.

I början av mänskligheten var naturen övermäktig människan. På senare tid har ett paradigmskifte inträffat som innebär att människan har blivit övermäktig naturen. Idag måste människan tuktas, inte djuren och naturen.

Försiktighetsprincipen: Framtidsansvarets etik måste acceptera ovissheten om fjärrprognoserna av våra teknologiska ingrepp. En sådan etik ska bygga på den dåliga prognosens företrädare framför den goda prognosen (enligt gammalt latinskt språkbruk: *in dubio pro malo* - i tvivel för det onda). Det räcker inte att bevisa skadeverkan av ett ingrepp för att man ska förhindra eller förbjuda en viss teknologi. Det är tvärtom: man måste kunna visa att ingreppet *inte* kommer att skada miljön på sikt och i sin helhet för att teknologin ska kunna tas i bruk.

Ansvarsbördan ligger hos den som producerar. Den som forskar eller vill producera någonting där man inte riktigt vet om det kan bli en skada på sikt måste visa att det inte kommer att skada.

Utredningen om genetisk integritet fick tilläggsdirektiv i fråga om kloning och stamcells forskning. Många, inklusive Vetenskapsrådet, säger i fråga om terapeutisk kloning och forskning på embryonala stamceller att försiktighetsprincipen måste tas in. Men de definierar inte försiktighetsprincipen. Det är en stor svaghet i den moderna etiska debatten i Sverige.

Integritetsprincipen: Tillämpningen av denna princip på människan innebär respekt för varje människa för hennes egen skull – oberoende av människans förmågor och egenskaper. Den etiska diskussionen inom dagens livsvetenskaper kretsar kring frågan om endast människan har integritet. Kan man tala om jordens, livets, de högre organismernas integritet? Var går gränsen mellan berättigade ingrepp och förkastliga övergrepp?

Där råder en stor ovisshet idag. Har högre organismer integritet? Får vi göra med dem vad vi vill i fråga om *genetically modified organisms*? Får vi skapa en Harvardmus där vi inplanterar mänskliga onkogener så att dessa möss lättare får cancer när man tillför dem vissa kemiska ämnen?

Diskussion

Anders Wijkman

Människan är det enda moraliska subjektet som har ett ansvar för livsbetingelserna. Hon är medveten om sig själv och konsekvensen av sina handlingar. Men när vi gör distinktionen mellan människan och alla andra varelser har vi en tendens att sätta människan utanför ekosystemet och inte betrakta henne som del av det. Då blir det svårt att få människor att förstå och inse att vi faktiskt är en del av ekosystemet.

Erwin Bischofberger

Människan är ju själv också natur. Vem är människan? Jag kan i det här sammanhanget svara att människan är ett moraliskt subjekt. Det är en bra definition på människan. I ett annat sammanhang kunde jag säga att människan är, för det första, en biologisk varelse och som sådan är hon natur. Människan är, för det andra, en aktör, har autonomi – alltså självbestämmande – och skapar kultur. Människan använder sig av naturens gåvor för att skapa kultur (jämför med ordet agrikultur). Det tredje är att människan är en person och det är i denna situation som människovärdet hör hemma.

Människan måste uppfatta sin tillhörighet och samhörighet med naturen därför att hon själv är natur. Hon har en biologisk natur som hon inte själv har skapat utan som hon fått i arv, precis som alla andra, i den evolutionära processen. Om man är medveten om det här förstår man att man hänger ihop med all annan natur. Människan är natur men kan också skapa kultur. Människan kan som aktör tänka i alternativa banor. Människan har en inre integritet som person. Alla aktörer är också personer men inte alla personer är aktörer. Vi som sitter här är både aktörer och personer men medvetlösa människor och ofödda barn är personer men inte aktörer.

Biogin kan bevisa att vi är biologiska varelser med ett DNA med tre miljarder nukleotider som förenar oss med allt annat levande². Men människan är inte enbart en biologisk varelse för biogin kan inte bevisa att vi är enbart biologiska varelser. Den kan bara bevisa att vi är biologiska varelser. Biogin har ingen verifikationsmetod för att säga att vi enbart är biologiska varelser. Detta kan vi tänka i motsats till alla andra biologiska varelser.

Anders Kumlander

Det är lätt att bejaka överlevnadsprincipen, mångfaldsprincipen med mera. Allt vad som sagts är vettigt. Alla människor, i stort sett jorden över, som

² Nukleotider är den levande världens minsta beståndsdel respektive molekyl.

använder sitt omdöme och tänker, borde kunna komma till samma slutsatser. Frågan är då: Vad är det som motverkar detta? Vad är det som gör att vi blir förhindrade att följa förnuftiga, vettiga och insiktsfulla perspektiv som har skildrats av Erwin Bischofberger? Hur hänger det här ihop med det som vi egentligen kan bejaka och vet om? De flesta människor skriver under på det som Erwin Bischofberger har skildrat. Men hur kommer det sig att insikterna inte verkar mera präglade och civilisationsbyggande? Det finns också helt andra krafter i människan som förhindrar detta. Hur är tekniken för att komma förbi detta? Hur är politiken för att komma förbi detta?

En princip som människan har i sig är egoismen. Den gör att man inte ser de här perspektiven. Det kan till exempel handla om ett kortsiktigt lönsamhetskrav som man kan vara tvingad in i. Man får inte vara verksam som företagsledare om man inte sköter om detta. Det kan också vara personligt; man slutar att arbeta när man har föreställningen att man inte får betalt för sitt arbete. Det innebär att man är blind, att man inte ser vad man håller på med. Man tror att man arbetar på grund av att man är köpt som någon slags produkt. Så länge som man kan hålla sig till saken – vad har människor för behov och vad kan jag göra för de behov som finns – då växer jag som människa och närmar mig de principer som Erwin Bischofberger talade om.

Det är farligt om man inte kan hantera de krafter i människan och samhället så att det verkar socialt fruktbart. Hur kan vi organisera livet, samarbetet och samhället så att egoismen inte verkar destruktiv?

Peter Söderbaum

Man kan se människan som en ansvars-kännande biologisk varelse, aktör och person. Samtidigt lever vi ett samhälle där marknaden står i centrum. Människan är konsument, människan är löntagare, skattebetalare osv. Människan definieras väldigt ofta i marknadsmässiga termer. Hur bär man sig åt för att lyfta in den positiva människosynen i ekonomin och i marknadstänkandet? Jag tror att man är tvungen att ge sig på nationalekonomin där människan enbart ses som konsument och löntagare. Man legitimerar att företagande bara handlar om maximal vinst. Det är verkligt snäva perspektiv. Hur får man in det etiska tänkandet i den marknadsfundamentalism som dominerar i vår värld?

Sven-Gunnar Persson

Jag är medlem i gentekniknämnden och ibland blir en del forskare lite trötta på oss politiker när vi gång på gång lyfter fram försiktighetsprincipen. ”Hur säker måste du bli? Var går gränsen? Vi kan inte vara mer säkra än så här.”

Frågan är alltså: Var går gränsen för hur säker man kan bli? Kan försiktighetsprincipen sätta ett ”p” för all utveckling?

På vägen dit, till den här övertygelsen, kanske man måste använda metoder i forskningen som i sig kan vara tveksamma för att man ska kunna komma fram till den här säkerheten. Ett exempel är genmodifierade organismer. I laboratorieförsök - utan att så säga göra utsättningar – kan man använda metoder i genteknik som man kan vara rätt så frågande inför men som används för att lösa problemen med utsättningen.

Uno Svedin

Erwin Bischofbergers föredrag illustrerade ett långt historiskt förlopp där gradvis olika nya anspråk tillkommer. I föredraget exemplifierades med Hans Jonas fina markeringar som sattes mot bakgrund av månghundraåriga perioder. Men de här normerna fördelar ju sig på olika grupper av normer. På det papper som handlar om ansvarsetiken finns det ett antal sådana.³ Normerna sönderfaller i (1) ansvarsbaserade normpaket och (2) praktiska förhållningssätt till policyhanteringar. I ansvarshistorien skulle jag vilja lägga den som har att göra med den övergripande grundprincipen, en slags hierarkisering av normpaketet. Överlevnadsprincipen skulle jag lägga i det övergripande paketet. Den andra korgen, om det taktiska förhållningssättet, kan vara mera förhandlingsbart. Där hamnar flera av de här normerna. Så det blir fler frukter i den korgen. Där hamnar försiktighetsprincipen. Där hamnar mångfaldsprincipen, som är ett taktiskt förhållningssätt. Hur ska man göra om man har lite mindre mångfald eller lite mer mångfald? Man tar priset för lite mer mångfald. Det är ett taktiskt förhållningssätt. Även irreversibilitetsprincipen tycker jag hamnar i ett slags förhållningssätt. Graden av irreversibilitet ger en slags vikt.

De här normpaketen är inte absoluta i den bemärkelsen att man kan säga: hurra, hurra!

Anledningen är att inom sig har de spänningsfält. Jag tror att spänningsfälten är mer problematiska i den taktiska förhållningsgrupperingen än i de absoluta normpaketen (det vill säga de övergripande principerna).

Jag skulle också vilja anknyta till diskussionen om försiktighetsprincipen i det europeiska samtalet. Ibland framstår försiktighetsprincipen som något självklart. Den står över allting. Sedan kommer det ett men.

³ Detta papper delades ut av Erwin Bischofberger under seminariet.

Det är svårt att säga att det finns en absolut försiktighet. Vi spänner ju mellan den totala dumdriftigheten, som är utan försiktighet, och total förlamning så att man är så försiktig att man inte tar ett enda steg. Då uppstår försiktighetsprincipens diskussion om vad det är för meta-regler som säger vad som är lämpligt mitt emellan – det som är vist och ansvarstagande osv. På något sätt så förskjuter sig diskussionen om försiktighetsprincipen inte till att man ska vara försiktig utan till grunden för denna försiktighet.

Man skulle kunna föra liknande resonemang om de andra principerna i paketet. Mångfaldsprincipen och kunskapsprincipen skulle jag gärna sätta spaden till. Kunskapsprincipen säger att man har en moralisk plikt att göra en så fullständig analys som möjligt. *In extremum* sitter man där och analyserar och analyserar och säger till slut: vi kan inte ta ställning. Vi har den pågående klimatkussionen i FN som står och hackar. Försiktighetsprincipen appliceras på fel sätt för att hindra en tidig handling. Kunskapsprincipen kan i den meningen inte göras absolut.

I var och ett av de här paketen så är det fråga om att ”the devil is in the detail”. Denna detalj borde vi föra ett resonemang om.

Erwin Bischofberger

Angående skillnader mellan övergripande ansvarsprinciper och de praktiska förhållningssätten kan det vara värt att gå tillbaka till Aristoteles som gjorde ett schema över dygdena. Han säger att vi måste undvika extrema attityder och hålla oss till mitten. I mitten finns dygden som en sorts komplementär grundattityd.

Det betyder, exempelvis, att modet och försiktigheten behöver varandra. Den ena sidan drar på medan den andra sidan tyglar.

I fråga om ekonomi så är sparsamhet och generositet dygder. De extrema attityderna är slösaktighet och snålhet. Alla snåljäpar säger att de är sparsamma. Beviset för att en snåljåpar inte är sparsam är att sparsamhet kan knytas till generositet men inte snålhet. Sparsamhet och generositet kan hänga ihop men utesluter ytterligheterna. En slösaktig person säger att ”jag är generös”. Men han är inte generös utan slösaktig eftersom generositet kan bara knytas till sparsamhet.

Respekt och engagemang är dygder. De extrema attityderna är påflugenheter och likgiltighet. Alla likgiltiga säger att ”jag är respektfull” men i själva verket är de likgiltiga eftersom likgiltighet inte kan knytas till engagemang.

Man kan fortsätta med ledarskapsfrågor. Om goda rutiner blir dåliga blir det slentrian. Om visionerna skenar iväg och inte tyglas av goda rutiner då blir det drömmier.

Etiskt grundschema (baserat på Aristoteles)

Extrem attityd	Dygd	Dygd	Extrem attityd
Dumdristighet	Försiktighet ...	Mod ...	Feghet/Förlamning
	... ser till att modet inte utartar i dumdriftighet	.. ser till att försiktigheten inte förvandlas till förlamning	
Slösaktighet	Sparsamhet	Generositet	Snålhet
Likgiltighet	Respekt	Engagemang	Påflugenhets
Slentrian	Goda rutiner	Visioner	Drömmier

Var gränserna går exakt kan man inte svara på. Det har med våra grundattityder att göra. Det kan alltså inte exakt fastställas med hjälp av naturvetenskapliga metoder. Har vi stortån på tröskeln eller är vi redan på andra sidan? Har vi redan överskridit Rubicon, alltså det som inte hör hemma i de grundattityder som Aristoteles kallar för dygder?

Detta om denna oerhört viktiga iakttagelse när det gäller gränsdragningar och skillnader mellan övergripande ansvarsprinciper och praktiska förhållningssätt. Kunskapsprincipen hör egentligen till de övergripande principerna. Vi måste göra allt för att ta reda på hur verkligheten kan komma att bli om vi handlar på ett visst sätt.

På 1980-talet diskuterade vi frågan om invitofertilisering. Vi visste då inte att man tio år senare skulle komma att använda de övergivna befruktade äggen till embryonal stamcells forskning. På insidan av ett embryo på fem till sex dygn finns de embryonala stamcellerna som senare kan utvecklas och tillföras olika delar i den mänskliga organismen. Man införde invitofertilisering, alltså provrörsbefruktning, utan att titta på vad man sedan skulle göra.

Etik är en sorts vägledningskonst. Sokrates och Platon menade att ju mer kunskap vi har om de värden vi vill förverkliga desto bättre blir vår moral. Ju mer kunskap desto bättre blir också vårt förhållningssätt och vår handling. Aristoteles sa att detta stämmer inte därför att det kan finnas saker och

ting som lägger sig emellan eller ligger i vägen. *Epitymia* är ett grekiskt ord som betyder våra passioner, alltså våra ordnade inre drivkrafter som hindrar vår kunskap att verkligen yttra sig i verkliga handlingar. Det har att göra med vår egoistiska inställning, det som vår natur lägger i vägen för att vår kunskap blir moralisk dygd. Hur kommer vi tillrätta med det här? Hur kan vi hålla oss i mitten i de goda dygderna och inte glida ner i likgiltighet och säga: låt kommande generationer hitta på tekniker som gör att de slipper äta de giftiga frukter som jag nu planterar.

Det handlar om likgiltighet och slösaktighet. Vi skapar mycket mer än vi kan konsumera. Folk har tre bilar och tre hus, vilket är mycket mer än vad man behöver. Med andra ord, frågan är: hur kan vi tillsammans stråla samman mot mitten? Det behövs en moralisk ansträngning, annars går det inte. Att låta bli att vara slösaktig, att låta bli att vara snål.

Anders Wijkman

Både Peter Söderbaum och Anders Kumlander ställde frågor som handlar om människans drivkrafter. Hur får vi människan att iaktta mittfåran snarare än ytterligheterna och inte ge efter för egoism och girighet? Vi har levt med filmer i tiotals år som har sagt att "greed is good." Om nu inte kunskap räcker, var är vi då? Hur hanterar vi detta?

Erwin Bischofberger

Det här är existentiella frågor, inte bara tekniska frågor. Den store filosofen Wittgenstein sa att även om vi tekniskt sett har löst alla frågor ur teknisk synvinkel så har vi inte ens vidrört våra existentiella frågor. Vi försöker att hitta goda metoder för att lösa våra frågor för att slippa vara goda själva. Alltså ingenjörsinstrument skapar vi för att slippa anstränga oss själva. Mahatma Gandhi sa: "There is enough for everyones need but never enough for every ones greed." Hur kan vi utrota girigheten och egoismen? Aristoteles sa att tänkandet börjar med distinktioner. Uno Svedin skiljde mellan övergripande och taktiska förhållningssätt. Detta är nödvändiga och viktiga distinktioner.

Vi kan skicka raketer till månen men klarar inte konflikten mellan palestinier och israeler. Det ena är tekniska frågor och det andra är existentiella frågor. Att resa till månen sker tekniskt och ingenjörsmässigt. Vad inom mig är en ingenjörsmässig inställning till livet och vad inom mig är en existentiell inställning till livet? Dygderna hör hemma i den existentiella verkligheten.

Det är kanske längs de här linjerna vi kan fundera vidare; att arbeta med grundattityderna och inte hamna utanför mittfåran. Hur kan vi få folk att

placera sig i mittfåran? Det är den svåra konsten. Pappas och mammas relation med barnen är viktig men hur får pappa och mamma reda på vad de ska göra? Lärarna spelar en viktig roll. Idag säger man ofta att lärarna behöver lära ut etik och moral – men vem undervisar lärarna i etik och moral? Och vem undervisar dem som undervisar?

Det är viktigt att placera oss i de stora, stora traditionerna som kommer från den grekiska filosofin och den judisk-kristna traditionen. De har nämligen mött varandra och ingått ett slags äktenskap och utvecklat samvetsbegreppet. Samvetet kommer ursprungligen från den grekiska traditionen, inte från den judisk-kristna traditionen. Det är från den grekiska filosofin som Paulus hämtar samvetsbegreppet in i kristendomen.

Per Ribbing

På det personliga planet bestämmer man sig för vad man vill åstadkomma och sedan planerar man för att genomföra detta så framgångsrikt som möjligt. Det är det vi ska försöka få hela samhället att göra. Hur får vi stora grupper av människor att planera utifrån framgång? Framgången är ett hållbart samhälle och de steg som krävs för att skapa ett hållbart samhälle. Om man får jobb i Växjö och planerar att flytta till Växjö då börjar man inte diskutera huruvida man ska bo i Sandviken eller i Gävle. Om man ställer sig i det hållbara samhället börjar man inte diskutera vilket som är värst av kolkraft och kärnkraft. Det är fullständigt irrelevant. Om jag vill ha ett hållbart samhälle ska jag inte gräva ned mig i de felaktiga strukturer som redan har skapats utan anpassa planeringen efter ett hållbart energisystem. När jag har gjort förflyttningen och ”står” i framtidens hållbara samhälle och har bestämt mig för att lyckas, då trollar man bort den där egoismen. De kortsiktiga nackdelarna spelar ingen roll när man har bestämt sig för att lyckas.

Anita Brodén

Under de senaste 10-15 åren har eleverna i skolan fått en oerhörd empati för djur. I många fall har eleverna en större empati för djur än för människor. Man blöder inför djur som far illa men om en människa far illa går det väldigt snabbt förbi. Man har svårt att leva sig in i mänskligt lidande. Har det hänt någonting och vad beror det i så fall på? Hur ska man skapa en sund relation mellan människa och djur?

Anders Byström

Varför är det så svårt för människan att bara ”vara” när övriga organismer och övrig natur ”är”? Vad är det för fenomen? Jag hade förmånen att leva några dagar ihop med Dalai Lama som har en praktiskt inriktad tro. Han

menar att ”compassion”, alltså medkänsla, är det sammanhållande kittet mellan detta att vara natur, att vara en person, att vara en aktör och att vara kulturbärare. Avsaknaden av medkänsla skapar problem för människan. När en människa som är en speciell kulturbärare utan medkänsla möter en annan person med stark personlighet kan en konflikt uppstå. Medkänslan är i själva verket möjligheten att mötas. Det ligger mycket i detta. Avsaknaden av medkänsla skapar vertikala lösningar. Den gör också att vi ibland alldeles för snabbt kompromissar. Det kan vara väldigt lätt att kompromissa. Att kompromissa är ibland ett sätt att slippa ta ställning men framför allt kanske ett sätt att slippa utmana sig själv från den uppfattning som avviker från ett kollektivt mönster. Det finns en inbillad positiv känsla av att komma in i kollektivet. Kollektivet har många gånger en negativ effekt.

Medkänslan, menar Dalai Lama, den får man erövra varenda dag. Dalai Lama ägnar sig varje dag åt två timmars meditation för att ta hand om dagens alla oföretter. Hur gör man då? Ett av svaren som Dalai Lama gav, och som man faktiskt kan träna sig på, är att söka upp sin fiende. Dalai Lama säger: ”Min fiende är min bästa vän”. Vad menar han med det? Hela tanken om medkänsla är ju egentligen den att fienden som jag har framför mig den har jag i mig själv. Man ska vara tacksam att man hittar den där fienden för då har jag fått chans att få tag i det som inom mig har gjort att det blev en fiende. Orsaken till att jag har en fiende är bristen på medkänsla. Därför ska man vara tacksam för alla oföretter som man har omkring sig. Vad ska man göra? Det kräver mycket hårt arbete. Vi äter slarvigt och obetänksamt, lever slösaktigt, vi dricker obetänksamt och slösaktigt, vi stressar – slösaktigt, vi möter varandra alldeles för slappt.

Magnus Andersson

Vad har det etiska grundskemat (baserat på Aristoteles) som presenterades av Erwin Bischofberger för möjliga implikationer på det politiska samtalet? Dygderna i mittfåran tenderar att undvikas i den politiska debatten, medvetet eller omedvetet. Det tycks finnas ett vakuum i politiken på den här punkten.

Anders Wijkman

Det påminner osökt om den debatt som har förts inom UNESCO kring att vi människor har en rättighetsförklaring men vi har ingen skyldighetsförklaring. För några år sedan gjordes en ansträngning att få till stånd en skyldighetsförklaring men det hela stoppades av Amnesty International som menade att det är fortfarande långt väg att gå innan de mänskliga rättigheterna respekteras. Det skulle bli för komplicerat att blanda upp med en ny skyldighetskatalog, menade Amnesty International.

Svante Sandblom

Var går gränsen mellan berättigade ingrepp och förkastliga ingrepp?

Karl-Erik Edris

En kommentar rörande frågan om en utveckling av en värld av ansvarsbärare. Hur hittar man något inom sig själv som man kan stå för? Vi människor är så värtaliga. Vi har lätt för att beskriva de teorier och de ideologier vi står för. Men vi granskar inte oss själva utifrån de handlingar vi faktiskt gör och vad de säger om våra ideal. Utvecklingen är personlig, den består inte av kollektiva deklamationer. Den handlar om att jag observerar vad mina handlingar säger och vilka principer jag bekänner mig till. Det kan vara plågsamt att avslöja sig själv som skitstövel. Men enda möjligheten att "avskitstövliseras" är att inse att man är det och att man måste göra någonting åt det. Annars blir man upptagen att bekymra sig över andras dåliga moral. Ärlig självobservation är alltså nyckeln. På det sättet kan man bli sunt skeptisk till sina vackra deklamationer och istället bedöma sig utifrån sina handlingar. Självobservation är nödvändig för moralisk utveckling. Att ändra sig själv är svårt men att ändra andra är omöjligt.

Erwin Bischofberger

För att demokratin ska kunna överleva måste vi ha en tillräckligt stor kritisk massa av personer som "vet vad det gäller." Den kritiska massan ligger på det existentiella planet och på dygdplanet där insikt leder till insats. Insikt är etik, insats är moral. Jag är övertygad om att det finns en kritisk massa utan vilken en institution eller en demokrati inte kan existera. Sedan finns det alltid marginella företeelser, till exempel någon rasist eller terrorist. Det finns alltid extrema människor i ett samhälle.

Det politiska samtalet handlar om ingenjörskonst. Det är därför som etiken inte når in i det politiska livet. I vårt samhälle handlar politiken just om det andra. Om att hitta bra metoder, fördelning av skatter och mycket annat. Man ställer ofta frågan: Hur kan vi ha en bättre skola och sjukvård? Men man säger ju aldrig: våra läkare ska också vara goda människor. Den ska vara fungerande ingenjörsmässigt och byråkratiskt. Vårdproducenter. Den har inte att göra med en etisk insikt eller en moralisk insats utan det har att göra med rent kunnande. Vi ska vara mer effektiva, rationella osv. Allt det rationella och effektiva är på ingenjörsnivå, alltså på den tekniska nivån. Att få den existentiella sidan att möta den politiska ingenjörssidan skulle vara värdefullt. Här skulle kanske Sverige kunna föregå med gott exempel för att skapa mötesplatser mellan ingenjörskonst och existentiella värdefrågor som vi har så svårt att diskutera. Det skulle vara intressant att en gång ha en samling om förhållandet mellan kunnande och börande.

Var går gränsen mellan berättigade ingrepp och förkastliga ingrepp? Klimatfrågan är onekligen ett av de allra största hotbilderna.

Till sist kommenterade Erwin Bischofberger Anita Brodén's fråga om elevers förändrade inställning till djur och människor. Man har gjort en undersökning bland 11-åringar i tolv olika länder. 11-åringarna fick följande fråga: Vad eller vem tycker ni mest om? I Sverige svarade 24 procent av alla 11-åringar ett djur. Nästa land var Danmark med 9 procent. I Spanien och andra sydeuropeiska länder där svarar endast 2-3 procent att de mest tycker om ett djur. 98 procent tyckte mest om mamma, pappa, mormor, farmor osv. Detta är en intressant iakttagelse. Jag säger inte att det är dåligt. Men det är som om man kommer hem ensam och den som tar emot mig är min lilla kanin. Djur skapar inga konflikter. Två av tre svenskar menar att djur och människor har samma värde. Varför samma värde? Jag vill lyfta fram djurens värde men det blir fel om man sänker ner människovärdet. Det borde inte vara som kommunicerande kärl: ju högre djurens värde blir desto lägre blir människans värde. Båda värdena bör höjas.

Anders Wijkman

Tack. Jag tror att vi alla lämnar det rummet med en känsla av det har varit viktigt och värdefullt att få tala om värden, värderingar, principer och politisk ingenjörskonst. Var vi än är verksamma är det här frågor som vi ständigt ställs inför, i den lilla sfären och i den stora sfären. Problemet är att allt mer av våra frågor hanteras i den stora sfären och blir därmed mycket mera svårgripbara. Det var fint uttryckt att konsekvenserna av våra handlingar har fjärrverknings och långsiktiga verkningar. Vi har inte skaffat oss en riktigt bra modell eller ram för att hantera de frågorna.

En förskräcklig massa unga människor har idag svårt att känna empati. Jag kommer ihåg när Eli Wiesel, som fick Nobels fredspris, för många år sedan blev intervjuad på TV. Han fick följande fråga: Mr Wiesel, what according to you is the biggest threat to mankind? Då trodde jag att han skulle svara kärnvapenrustningen eller något liknande men istället svarade han "indifference". Det var oerhört starkt. Det var ett oväntat svar i den tiden. Frågan är idag hur vi möter likgiltigheten. Vi kan göra det med engagemang och compassion.

Deltagarlista

Magnus Andersson, Cajoma Consulting

Erwin Bischofberger, Karolinska Institutet

Anita Brodén, riksdagsledamot (fp)

Anders Byström, egen företagare

Sofia Cerne-Holmberg, Ideal

Karl-Erik Edris, Edris Idé

Holger Gustavsson, riksdagsledamot (kd)

Johan Holmberg, Ideal

Roger Karlsson, riksdagsledamot (c)

Anders Kumlander, Antroposofiska Sällskapet

Olof Lindén, Kalmar Universitet

Lars Nieckels, OA-konsult

Sven-Gunnar Persson, riksdagsledamot (kd)

Per Ribbing, Det Naturliga Steget

Svante Sandblom, Sandator

Peter Söderbaum, Mälardalens högskola

Uno Svedin, Formas

Anders Wijkman, Europaparlamentariker (kd)

Litteraturtips

Gardner, Gary (2002). *Invoking the Spirit. Religion and Spirituality in the Quest for a Sustainable World. WorldWatch Paper 164*. Worldwatch Institute, Washington DC.

Jonas, Hans (1979; 1994). *Answarets princip. Utkast till en etik för den teknologiska civilisationen*. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.

Miljövrårdsberedningen (1994). *Miljöpolitikens principer*. Rapport från Miljövrårdsberedningen. 1994: 133.

Norton, Bryan G. (1987). *Why Preserve Natural Variety?* Princeton University Press.

Svedin, Uno (1998). "Implicit and Explicit Ethical Norms in the Environmental Policy Arena." *Ecological Economics* Nr 24, 299-309.

von Wright, Georg Henrik (1986, 2003). *Vetenskapen och förnuftet*. Albert Bonniers Förlag.

von Wright, Georg Henrik (1993, 2003). *Myten om framsteget*. Albert Bonniers Förlag.

Footnotes

¹ Hans Jonas var en tysk filosof som levde mellan 1903 och 1993. När *Answarets princip* kom ut 1979 belönades han med de tyska bokhandlarnas fredspris vilket gjorde honom känd för en bredare allmänhet. Charles Taylor är professor i Toronto, Kanada och Alasdair MacIntyre är professor i USA. Man kan läsa mer om dessa personer i olika encyklopedier.

² Nukleotider är den levande världens minsta beståndsdel respektive molekyl.

³ Detta papper delades ut av Erwin Bischofberger under seminariet.